

Bemutatjuk

a Széchényi Könyvtár Térképtárát

Érdeemes körülnézni az Országos Széchényi Könyvtár rákospalotai épületének földszintjén is. Itt helyezték el tíz évvel ezelőtt nemzeti könyvtárunk Térképtárát. (Az épület emeleti részében működő Plakát- és kisnyomtatványtárral márciusi számunkban ismertettük meg az olvasót.)

Tengerek — csillagok

Különös térképlapokat szemlélünk. Egymás mellé helyezzük valamennyit, s figyelmesen követjük tekintetünkkel rajtuk az utak végtelen szalagját. Palástos, koronás, jogart tartó alak az utak kiindulópontja: a *Város*, Róma jelképe, innen kanyarognak az útszék Britannia, Antiochia, a birodalom nyugati, keleti határa felé. S felfűzve rájuk a települések, de nem a valóságos tájolási viszonyaik szerint. Kizárólag a hosszúság kiterjedésében követik egymást. A 11 lapból álló térképkollekció a híres római útjegyzékek, az *itinerarium*-ok egyikének hasonmás példánya. Az eredetije 200 tájáról való.

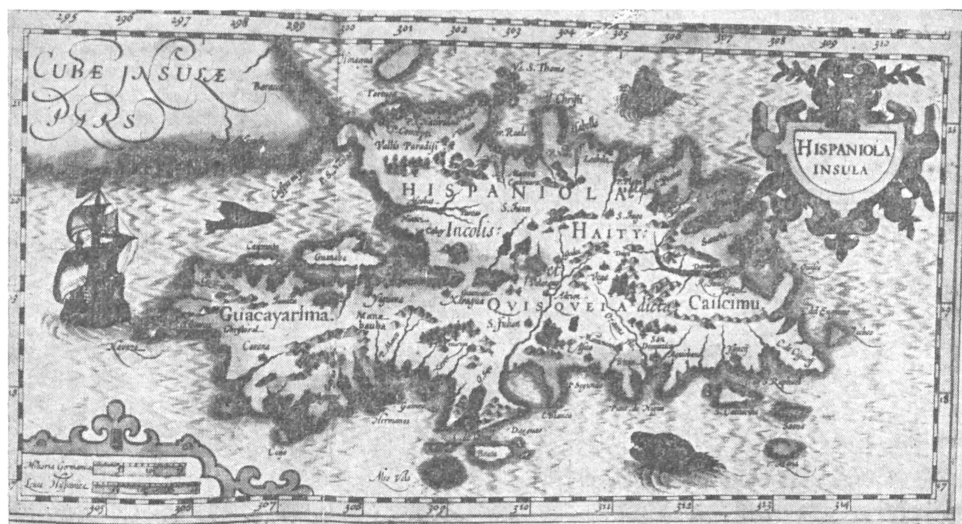
Páncélszekrény mélyéről hatalmas kötetet emel ki *dr. Patay Pálné* osztályvezető, aki a Térképtár kincseivel ismertet meg bennünket. Gyönyörű topográfiával kivitelezett szövegoldalakat — köztük színes térképlapokat — mutat. Rézmetéssel készültek ezek, kézi színezéssel

varázsolták képpé valamennyit. A tenger azonban nem egyszerűen kék folt rajtuk, mint a mai térképeken: cikázó delfinek, megdőlt, duzzadó vitorlákkal haladó gályák rajzai „hitelesítik”, hogy a kékség valóban tenger. A szigetek partjain tolldíszes bennszülöttek tekintenek a közeledő vitorlás — beteljesedő végzetük — felé. A térképek sarkában díszes kartusban: ülő figurák háromszög-kompozíciójába zárva a világ szögletének neve, melyet a térképlap ábrázol.

Némelyik kötet a csillagos égg térképeit zárja magába. Alkotója követte az emberi fantázia játékait, mely évezredek során emberi és állati alakokat, szörnyeket látott az égbolt szikrázó ékességeinek szövevényében. *Janssonius Harmonia Macrosmica*... c. csillagászati atlaszának (több térképet magában foglaló gyűjtemény) csillagtérképein például igazi medve, a gyermek ikerpár és a többi ismert égi alak színes rajzában gyönyörködünk.

Ezek a különös becsben tartott *csillagászati és világatlaszok* a XVI—XVII. századi Amszterdam (az akkori világ egyik hajózási központja) neves térképkészítő officináiból kerültek ki. Térképeik már meglehetősen pontosak, hiszen a nagy földrajzi felfedezéseket követő, immár rendszeressé váló világutazásokat, a nyugati embernek a távoli világrészeket bir-

Hispaniola szigete — ma Dominika és Haiti — G. Mercator Atlas sive Cosmographicae Meditationes... c. atlaszából (Amszterdam, 1607)

tokba vevő — és kifosztó — vállalkozásait kellett segíteniük.

Vajon készült térkép ebben a korban hazánkról is?

Készült. Bizonyos Lazarus secretarius-nak nevezett egyházi férfiú műve ez. *Lázár deák* Bakócz Tamás esztergomi érsek titkára volt. Csaknem két évtizeden át járta az országot műszereivel: a Jákob botjának nevezett helymeghatározó szer számmal, az astrolabiummal — mely a teodolit őse volt — és a többi korabeli térképészeti műszerezettel. A távolságokat kocsikeréket forgatásával (!) mérte. Tengerinyi fáradtság árán 1528-ban elkészült a térkép. Bámulatra méltó alkotás. Kevés kiigazítani valóknak adna rajta. A Duna—Tisza köze „elcsúszott” a vízszintes tájolás felé, a Balaton viszont függőleges „fekvést” kapott, mindez azonban valószínűleg a külföldi — ingolstadti — nyomda számlájára írható. A *Tabula Hungariae*... fametszésű térkép. A hegycsúcsokat még az ún. *halmos*, más néven *vakondtúrások* jelölés ábrázolja, a település „nagyságrendjét” a kisebbeknél karikák, a nagyobbaknál tornyok, házak rajza különbözteti meg. Léptékkel és fókálózáttal is el van látva. Természetesen feltünteti a helységneveket is, becses forrást kínálva általuk a nyelvészeti, a helytörténeti és nem utolsósorban a történettudományi kutatásnak. És mivel a térképezés 15 éve alatt zajlott le a végzetes esemény: Mohácsnál csatajelenet rajza emlékeztet a gyászos ütközetre. A bal alsó sarokban látható címer nem akármilyen művész, hanem a feltételezések szerint *Dürer Albert* alkotása.

Hosszabban időztünk Lázár deák művé-nél, úgy véljük, okkal: az első, *magyar ember által készített* Magyarország-térképről szóltunk.

Korvina-töredék

Széchenyi Ferenc nemzetünknek adományozott könyvtárától eredeztetni létét a Térképtár is. A könyvgyűjteményt ugyanis mintegy 400 atlasz gazdagította. Sajnos, nincs lehetőségünk arra, hogy nyomon kövessük a Tár gyarapodásának történetét (a múlt: hagyatékok, ajándékok, a jelen: tervszerű gyarapítás vásárlással, cserével, s persze a kötelempéldányok beáramlása is.)

E pillanatban mintegy 170 ezer egységet számlál a Térképtár állománya, amelyből körülbelül 35 ezer a *kéziratos* (kézzel rajzolt) térkép. A legrégibb közülük 1474-ből való, *Gratiosus Benincasa*, egykor Mátvás udvarában dolgozó olasz mester Velencében készült ún. portolán (hajózási) térképe. Számunkra különös értékét az adja, hogy valószínűleg Korvina-töredék. (Itt kell elmondanunk, hogy nem őriznek

minden Széchenyi könyvtári tulajdonban levő térképet Rákospalotán. Az ún. hagyatékokból származókat a hagyatékek egészét őrző helyen: a *Kézirattárban* vagy a *Régi nyomtatványok tárában* lelhetjük meg. De a kitűnő hasonló példányok alapján képet alkothatunk az eredetiről itt, a Térképtárban is. (Kitűnő fakszimile példány segítségével ismerkedtünk meg Lázár deák térképével is, mivel a fennmaradt egyetlen eredetit a Régi nyomtatványok tára őrzi.)

A *nyomtatott atlaszok és térképek száma 135 ezer*. A legkorábbi 1517 tájáról való, 13 lapos európai térkép. (A térképészeti történetének ismerői azonban sokszorta régebbi korokból származó térképekről is tudnak. Pillanatnyilag a legkorábbinak az a falra festett várostérkép számít, amit egy ásatás során Anatóliában találtak. De tudnak agyagtáblákra karcolt babilóniai térképekről, valamint a csillagászat és trigonometria tudományát oly magas fokon művelő egyiptomiak papirusz térképeiről, melyek a Nílus áradásait, s a núbiai aranybányákhoz vezető utakat jelölték. A Magyarországról készített első térkép megalkotójának egy *Idrizi* nevű arab utazót tekintik, aki a XII. században élt.)

Sárga keretben: Mikoviny-iskola

Hogy valamennyire is eligazodjunk a Térképtár gazdag anyagában — stílszerűen szólva — iránytűre van szükségünk: ez az a felismerés, hogy a koronként változó igények hatására más-más jellegű térképek készültek.

A megrendelő kezdetben az állam volt, amely hadat viselt és közigazgatási tevékenységet folytatott — mondhatnánk némi egyszerűsítéssel. *Országgtérképekre* volt szüksége. A XVI—XVII. századi Nyugaton sem véletlenül készültek *világtalaszok* — a gyarmatosítás terjedése nyomán. Ám a térképészeti igazi fejlődését mégsem a háborúk, az állami szükségletek váltották ki, hanem a békés építőmunka, amelyben ez a tudomány is elindult a szakosodás felé.

Ilyen, viszonylag békés korszak köszöntött hazánkra majd két évszázad szakadatlan harcai után, a Rákóczi-szabadságharc leverését követő évtizedekben. Újratelepítették a hadak dúlta, kihalt vidékeket, megindult az élet, s a század második felében megkezdték a folyók szabályozását. Mindez azzal is járt, hogy kisebb területekről készített, nagyon részletes és pontos térképekre volt szükség.

A magyar térképészeti felnőtt e feladatokhoz. Ez mindenekelőtt *Mikoviny Sámuel* érdeme. „Matematikus, mérnök és térképész, korának jelentős magyar polihisztorja, a tudományos kartográfia első

magyar művelője...” — írja róla a Magyar Életrajzi Lexikon. Nemzeti könyvtárunk 64 megyei térképet őriz Mikovinytól, ezekből 48 kéziratot. Az ő térképei pontosan jelzik a települések mellett az úthálózatot, a postaállomásokat, s ami nagyon fontos, a vízhálózatot. Mikoviny Sámuel 1731-ben bekapcsolódott Bél Mátyás *Notitia Hungariae*... c. nagyszabású földrajzi-történelmi művének munkálataiba. E mű négy kötetében tizenegy megyetérképe jelent meg. Ezek azonban munkásságának csak töredékét alkották. Van egyébként Mikovinynek kifejezetten vízügyi térképe is, mégpedig Pest megyéről.

Működésével iskolát teremtett: az ez időből való sárga keretbe foglalt térképekről tudjuk, hogy a Mikoviny-iskola valamely tagjának munkái.

(Az Akadémiai Könyvtár a közeljövőben két kötetben megjelenteti Mikoviny Sámuel kéziratot térképeinek hasonló darabjait, az eredeti példányok a könyvtár kéziratárának értékes gyűjteményrészét alkotják — tudósít erről lapunk előző oldalain Végh Ferenc az Akadémiai Könyvtár vezetőivel folytatott beszélgetéséről készült írásában.)

Az említett szakosodást jelzi, hogy a további évtizedekben a megyei térképeken kívül készültek *községi, úrbéri, uradalmi*, sőt *bányatérképek* is. A Térképtár tulajdonában van egy *barlangtérkép* is, melyet *Sartory József* egri mérnök készített 1794-ben az aggteleki barlangról.

Mivel a központi hatalomnak szüksége volt a műszaki-tudományos fejlődéssel lépést tartó birodalmi térképekre, 1764-ben megindult a katonai térképezés, amely több szakaszban, századunk második évtizedéig tartott, s hazánkra is kiterjedt.

A magyar atlaszkészítés gyökerei visszanyúlnak a XVII. századig. Kézbe vették *Hevenesi Gábor* 1689-ben megjelent, világviszonylatban is kiemelkedő jelentőségű *Parvus Atlas Hungariae* c. zsebatlaszát, amely „műfajában” is az első egyike volt. A keskeny, elegáns formájú, valóban zsebben elférő könyvecske 40 táblán mutatja be az országot, megadja az atlaszban szereplő földrajzi helyek, pontok koordinátáit is. Mintegy 2 és félezer helységet tüntet fel. Bécsben nyomtatták. A későbbi hazai atlaszok közül említést érdemel *Görög Demeter* XIX. század elején készült megyei atlasza, s az 1890-ből származó, melyet *Gönczy Pál* tervezett, és *Kogutowicz Manó* rajzolt. Kogutowicz Manót az életrajzi lexikon a hazai modern kartográfia megalapítójának nevezi. „Azt tapasztalva, hogy iskoláink külföldi térképeket használnak, elhatározta egy magyar földrajzi intézet létrehozását.” Így lett Kogutowicz a *Magyar Földrajzi Intézet* megalapítója. „Munkássága során 35 megyei fali térképet, igen sok kézi atlaszt,

Lázár deák *Tabula Hungariae*... c. térképének első kiadása (Ingolstadt, 1528)

földrajzi és történelmi térképet tervezett és rajzolt, amelyek kivitelezésében a tudományos kartográfia és térképsokszorosító technika ismert módszereit alkalmazta.” Több nemzedék szerezte földrajzi ismereteit iskolai atlaszából, „a Kogutowiczból”.

Középhőmérséklet térképlapon

Az utóbbi évtizedekben „divatba jöttek” a rendkívül sokrétű információval szolgáló nemzeti atlaszok.

Az 1967-ben megjelent *Magyarország nemzeti atlasza* például egyaránt tájékoztat az ország természeti adottságairól, népességéről, mezőgazdaságáról, iparáról, közlekedési-hírközlési állapotáról, kereskedelméről, kulturális és szociális viszonyairól. De megtalálhatók a Térképtárban más országok nemzeti atlaszai is. Megcsodáltuk a svédek *Atlas över Sverige* c. 1953 és 1971 között készült nemzeti atlaszát, mely a magyarhoz hasonlóan felölel szinte mindent, amit egy országról tudni kell és lehet. A térképeket diagramok, szövegek, fényképek egészítik ki. Ez az atlasz minden tekintetben mintaszerű.

UNESCO vállalkozásban készült egy szakatlasz a világ éghajlati viszonyairól. A nemzetközi összefogáson alapuló vállalkozás nagyságát sejteti, hogy eddig csak az Európa I. kötet jelent meg. Részletességére jellemző: külön lap készült a júniusi középhőmérsékletről.

A térképek fajtái, szakosodása — mint már említettük — az igények függvénye. A motorizálás, a közlekedési eszközök fejlődése magával hozta, hogy az egyes ember számára kitágult az elérhető világ, összezsugorodtak a távolságok. A világméretűvé vált turisztika, idegenforgalom igényei is „lecsapódtak” a térképészetben. Megjelentek az *autótérképek*.

Van a Térképtárnak az atlaszok és térképek mellett 31 föld-, illetve „éggömbje” is. Utóbbiak a csillagos égbolt gömbformájú ábrázolásai. A *glóbuszok* legkorábbi példánya 1632-ből származik. S akad köztük egy 1862-ben készült, kézzel rajzolt példány is.

Eligazít a páfránylevél-csíkozás

A Térképtár nem múzeum, az élő kutatást, tájékozódást kívánja szolgálni. Elsősorban térképeivel, de nem szabad említetlenül hagynunk 3000 kötetes *kézíkönyvtárát* sem. Kartográfiai, geográfiai szakmunkák sorakoznak a kézikönyvtár polcain. S a rendszeresen járó 30 féle hazai és külföldi *szakfolyóirat* lehetővé teszi a legújabb eredmények naprakész megismerését.

A tár állománya tovább gyarapodik. Hivatalosan évi 20 ezer forintot fordít állománygyarapításra, de általában ennek az összegnek a kétszeresét költi új kiadványok vásárlására. A tervszerű állománygyarapítás megköveteli a „piac” állandó figyelését. Ennek egyik módja, hogy munkatársai tanulmányozzák a beérkező 30 folyóirat információit az új kiadványokról, emellett figyelik az ismert földrajztudós, s a második világháború egyik legsikeresebb szovjet hírszerzője, *Radó Sándor* professzor szerkesztésében megjelenő, az új szakmai kiadványokról hírt adó *Cart Actual* c., magyar és angol nyelvű tájékoztató információit is. Nem kerülik el a figyelmüket a külföldi könyvjegyzékek, s a könyvtárak gyarapodási jegyzékeinek híradásai sem.

Az állomány természetesen a kötelesepéldányokkal is gyarapodik. Mindezekkel együtt az évi gyarapodás az utolsó öt év adatai alapján mintegy 500 *térkép, illetve atlasz*.

Kövessük nyomon a beérkező új műveket, ezzel képet nyerhetünk az állomány feltárásáról is, hiszen a használó csak hozzáférhető anyaggal tud dolgozni.

A beérkező műveket nyilvántartásba veszik, azaz beírják a gyarapítási naplóba. Egy-egy régebbi, mondjuk XVI. századi térkép esetében kutatómunkát igényelhet a szerző kilétének meghatározása. (Az irodalmi szövegkritikai elemzéshez hasonlóan például a domborzatábrázolás módja — Lázár deák „vakondtúrásai”, a későbbiekben az ún. páfránylevél-

Hevenesi Gábor *Parvus atlas Hungariae*... c. atlaszából a Pest környékét ábrázoló lap

csíkozás — *támpontul szolgál a keletkezés idejének meghatározásához*, de esetenként felhasználják a British Museum, illetve a washingtoni kongresszusi könyvtár katalógusainak útbaigazításait is. — Nyilvánvaló, hogy az állománybavétel egyben a múról való tájékoztatás elemeinek „összszehozása” is.

S valóban a gyarapítási napló adatai alapján készül el a *címfelvétel*. Egy-egy címléírás a szabványban előírt adatokon (szerző, cím, megjelenési hely, idő stb.) kívül más adatokat is tartalmaz az *annotációk* keretében. Egyebek között a technikát, mellyel a térkép készült (pl. rézmetset), a már többször említett domborzatábrázolást, a kötést, végül a származás helyét. Az elkészült katalóguscédula ETO-szakjelzetet is kap (földrajzi és időbeli alosztással).

A kutatók főként a *betűrendes* — szerzői, cím-, illetve földrajzi fogalom szerint egybeosztott — *keresztkatalógust* használják. De rendelkezésükre áll az ETO szerinti *szakkatalógus*, az ún. *időkatalógus* (ide csak az atlaszok és a kéziratok térképek kerülnek, s az időpont mindig az eredeti megjelenés ideje: egy mai kiadású ókori atlasz cédulája tehát az ókorhoz kerül), a *nyomdai katalógus*, amelyben a rendezés elve a nyomdák, illetve a *vésnökök* neve. Előfordulhat ugyanis, hogy a kutató egy bizonyos nyomda, metsző munkáit keresi. (Gyakran kérik például a XIX. század elején működött *Karacs Ferenc* kiváló térképészítő és -metsző munkáit.)

A tájékoztatást és tájékozódást a katalógusok mellett szakbibliográfiák segítik. Ilyen például az UNESCO támogatásával megjelenő *International Geographical Bibliography* éves kötetsorozata. A hazai legújabb terméstről természetesen a *Magyar Nemzeti Bibliográfia* kéthetenként kiadott füzetei tájékoztatnak, amelynek térképanyagát a tár munkatársai készítik el.

Távol, s a cím se jó!

A Térképtár igyekszik elébemenni a szakemberek igényeinek. Evégből időről időre recenziókat helyez el új szerzeményeiről a szakfolyóiratokban. Patay Pálné ezenfelül a *Geodézia és Kartográfia*, illetve a *Hidrológiai Tájékoztató* c. szakfolyóiratban hosszabb cikkben bemutatta a Térképtár állományát, illetve kéziratossá, vizügyi térképeit.

Kell is a népszerűsítés. Bizony kiesik a Térképtár a forgalomból, csakúgy mint a rákospalotai „társbérleje”, a Plakát- és kisnyomtatványtár. És nagy a konkurrencia is. Ti. sokan a *Hadtörténelmi Intézet* térképtárát keresik fel, hiszen az is látogatható. Így csak végső esetben megy a kutató Palotára. (A Térképtár címe az OSZK központi épületének Bródy Sándor utcai bejáratánál elhelyezett tájékoztató táblán Múzeum u. 3-nak van feltüntetve, holott onnan már tíz éve Palotára költözött.)

Mindezeket figyelembe véve nem kevesellhetjük az évi mintegy 160 látogatást (egy-egy látogató nyilván többször megfordul falai között). Rendszeres használók: a MAFILM, a Televízió, s a kiállítások rendezői. (A Budai Nagy Antalról készített tv-filmben az „áttűnéseket” korabeli térképekkel oldotta meg a rendező.)

A Kőbányai Gyógyszerárugyár falinaptárt készített, s lapjait a Térképtár gyönyörű amszterdami világtérképeivel kívánja díszíteni.

Azért nem hiányoznak az egyéni kutatók sem. Ott-tartózkodásunk idején a

48-as szabadságharc után készített birtokvázlatokat tanulmányozta egy kutató. Elmondotta, hogy a *puszta- és dűlőnevek* esetenként korábban *elpusztult helységek* neveit őrzik. Ennyiben ezek a térképvázlatok nyelvtudományi, gazdaságtörténeti, néprajzi és egyéb kutatások forrásai lehetnek.

A jelen építőmunkáját is szolgálják a Térképtár dokumentumai. Például nagyobb népgazdasági beruházások, építkezések megkezdése előtt a talaj teherbíró képességéről szereznek adatokat a talajviszonyok változásairól hírt adó régi térképek segítségével.

Olykor még diplomaták is fordulnak hozzájuk információért. Egy alkalommal *Argentína*, legutóbb pedig *Irán* nagykövete kért és kapott hazájára vonatkozó adatokat a régi világtalaszok alapján.

Gyakori látogatók a helytörténeti kutatók: arra keresnek választ, mikor fordul elő először egy-egy helynév, hogyan változott az idők folyamán stb.

A tárolásról csak annyit: a térképeket korszerű fiókokban a helyrajzi számok sorrendjében őrzik, helykihasználás céljából nagyság szerint csoportosítva. Az 1800 előtti muzeális értékű atlaszokat — mint említettük — páncélszekrények védik.

Évente mintegy 50 modern atlaszt kötetnek be, és az idén ugyanannyi kéziratossá térképet restaurálnak. (Vászonra ragasztják. Hosszadalmas, nagy gondosságot igénylő munka ez, mivel az egykori festékek az évszázadok során „megették” a lapokat.)

Hogy a pótolhatatlan és romlékony régi térképeket ne kelljen kézbe adni, folyik az állomány fényképezése, s évente mintegy 3000 *mikrofilm-kocka* elkészítésére nyílik lehetőség. 1976-ban hasonló céllal megkezdődött a *színes diák* készítése a kéziratossá térképekről.

Tervek?

A tár munkatársai nyomtatott katalógusokat készítenek a kéziratossá térképekről, s folytatják az 1961-ig elkészült kötetbibliográfiát...

A Várpalotában jelenlegi alapterületének a többszörösét kapja majd a Térképtár. A munkahelyek mellett lesz olvasóterem, ahol egyszerre tízen foglалhatnak helyet. A raktár mintegy 336 négyzetméter kiterjedésű lesz. A Térképtár az épület 10. szintjére költözik.

A könyvtáros munkatársak száma — az osztályvezetővel együtt — három, s időnként kiegészítő munkaerők is tevékenykednek napi négy, illetve hat órában.

Simay Norbert